

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXII. KÖTET. — 5. SZÁM.

GRÓF APPONYI ALBERT
EMLÉKEZETE.

(ARCKÉPPEL.)

ÍRTA
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

T. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1934. ÉVI MÁJUS HÓ 13-ÁN
TARTOTT ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1934.

Pápa, 1934. Főiskolai könyvnyomda. (Fejelős vezető Nánik Pál.)

Gróf Apponyi Albert emlékezete.

1889-ben, negyvenöt évvel ezelőtt két magyar diák ült velem együtt a bécsi Theresianum iskolapadjában és feszült figyelemmel olvasta, mialatt a mathezis tanára unalmas egyenleteket írt a táblára, a budapesti újságok híradásait a magyar képviselőház véderővitájáról. Különös lelki gyönyörűséggel nyeltünk minden szót, amely ezen vita rendjén gróf Apponyi Albert ajkáról elhangzott, és megvallom, hogy magyar osztálytársaimmal együtt sohasem lelkesedtünk sem azelőtt, sem azután élő magyar politikusért jobban, mint akkor gróf Apponyi Albertért.

Ifjúságunknak ez az első mély benyomása, amely a nemzeti és politikai öntudatunk ébredésének pillanatában hatott reánk, hosszú időre kitörölhetetlen nyomokat hagyott lelkünkben. Velem együtt egy egész fiatal generáció nemzeti idealizmusa táplálkozott abból, amit Apponyi a nemzet jogairól, hivatásáról, jövőjéről akkor hirdetett, mert szava élő kifejezője volt mindannak, ami ennek a generációnak a lelkében vágyképen, óhajképen, lelkesedésben és ideális törekvésben elrejtve szunnyadott és amiért, úgy éreztük akkor, évszázadokon keresztül apáink hiába ontották volt vérüket. Meg voltunk győződve, hogy ha Apponyi pártja a magyar országgyűlésen többségre jut, alkotmányos eszközökkel és egyszerűen a többség elve alapján fogja valóra váltani mindazt, amit évszázadokon keresztül fegyverrel nem voltunk képesek kivívni.

Az a gondolat, hogy a nemzet aspirációinak az útjába még akkor is akadályok gördülhetnének, ha Apponyit az országgyűlés többsége támogatná, soha egy percig sem for-

dult meg agyunkban. Ha valaki ilyen aggályt felhozott volna, kineveltük volna. Hiszen úgy tanultuk volt, hogy Magyarország szigorúan alkotmányos ország és jogállam, amelynek alkotmányát királyi eskü is biztosítja; és úgy okoskodtunk, hogy ha még igaz is volna az, amit egyesek állítanak, hogy Apponyi kívánságai a nemzeti hadsereg felállítása tekintetében ellentétben állanak az 1867. évi törvényekkel, az országgyűlés többsége ki fogja egyszerűen mondani ezeknek a rossz törvényeknek a megváltoztatását; és ezt nem akadályozhatja meg senki, maga a király sem, aki különben sem tenné, mert hiszen ő jószágos és alkotmányos érzésű uralkodó, amint ezt mindenki tudja és hirdeti is.

Ez volt nagyjában az, amit akkor erről az egész dologról gondoltunk és ahogyan éreztünk és azt hiszem, nem tévedek, mikor azt mondom, hogy eltekintve azoktól, akik az 1867. év előtti eseményekbe mélyebb bepillantással bírtak, így érezték nemcsak az a fiatal nemzedék, amely 67 óta felcseperedett, hanem a nemzet politikai dolgokban kevésbé jártas túlnyomó nagy többsége is.

Mérhetetlen volt ebből kifolyólag erre a generációra egy olyan férfinak a hatása, aki a közérzésnek és a benne szunnyadó vágyaknak, az általa táplált kívánságoknak és követeléseknek a legmélyebb idealizmus hangján és avval a páratlan szónoki készséggel adott kifejezést, mint ahogyan ezt gróf Apponyi Albert ekkor tette.

Nincs is 1867-től 1914-ig, ezen közel 50 éves korszak alatt azok között, akik a közéletünkben szerepet vittek, egyetlen egy politikus sem, aki Apponyinál mélyebb hatást gyakorolt volna arra, hogy a politikai küzdelem homlokterébe milyen kérdések kerüljenek és aki a nemzet érzelmi világára és az abból fakadó törekvésekre döntőbb elhatározást fejtett volna ki, mint ő. Az ország anyagi ügyeinek fejlődésére, gazdasági és kulturális előrehaladására, szellemi és anyagi jólétünk alakulására, a szociális és a nemzetiségi kérdés fejlődésére döntő befolyást a kormányzati politika és elsősorban a dualisztikus korszak három nagy államférfia: Tisza Kálmán, Wekerle Sándor és Tisza István gyakoroltak; de a nemzet érzésvilágának kialakulása, a politikai küzdelmek iránya és

üteme felett a kilencvenes évek vége óta Apponyi korlátlanul uralkodott és nem tehetette ezt vitássá számára még az sem, hogy népünk lelkéhez tulajdonképen mindig sokkal közelebb állott a tiszta 48-as függetlenségi program, mint Apponyi sok változáson és viszontagságon átment nemzeti programja, mert nemcsak hogy bent a parlamentben szellemi és szónoki fölényével Apponyi diktálta az ütemet, hanem főleg azért, mert abban, amit Apponyi hirdetett, a nemzet nem annyira programjának eleinte igen sovány egyes pontjaira figyelt fel, hanem arra az egész eszmei tartalomra, amelyben benne lap-pangott, ha nem is volt mindig kimondva, nemzeti függetlenségünk és önállóságunk teljessége.

A kiegyezési korszak politikai harcainak igazi dinamikus lökőereje az ő személyében testesült tehát meg és egyéniségének, politikai irányának, egész eszmevilágának ismerete nélkül ez a kor és küzdelmei meg sem érthetők, mint ahogy a múlt század huszas és harmincas éveinek képe is csak Széchenyi egyéniségén, a negyvenes éveké pedig Kossuthén keresztül fogható fel.

Apponyi életrajza a kiegyezési korszak történetírásával azonos tehát. És ha élete közel két évtizeddel ezen korszakon túl is terjed, és talán épp ezen korszaka életének az, amely felett kortársainak csak az egyhangú elismerés hangján lehet ítéletet mondani, miután ezalatt tett eléggé meg nem becsülhető szolgálatokat a Trianonban megcsonkított országnak, mégis egyéniségének a bélyegét leginkább a kiegyezési korszakra nyomta reá Apponyi, amelynek eleitől végéig cselekvő részese volt.

A történelem objektív ítélőszéke előtt ő ezen korszak eseményeiért tehát épúgy felelős lesz, mint akár Tisza Kálmán, vagy Tisza István, mert történelmet csinált, mint ezek, és döntőleg befolyásolta 50 éven keresztül a nemzet életét még akkor is, ha nem volt felelős állásban. Felelőssége hasonló a Széchenyiéhez vagy a Kossuthéhoz az 1848 előtt történt eseményekért, amikor ők sem voltak még felelős állásban, de azért mégis döntő befolyást gyakoroltak ezen kor politikájára.

Vagy gondoljuk el, hogy mikép alakult volna a kiegye-

zési korszak közléte, ha Apponyi nincsen és nem ő ragadja a közjogi küzdelmek zászlaját kezébe? Az 1889. évi véderővitáig tulajdonképen ez volt a helyzet, mert Apponyi ebben az időben közjogi kérdésekkel még alig foglalkozott. Ennek megfelelőleg, jóllehet, a függetlenségi párt közjogi téren ezen 20 éves időszakban is ellenzéki politikát folytatott, nagyobb közjogi harcok mégsem merültek fel ezen időszakban; az illyirányú küzdelem lendületet csak 1889-ben Apponyi és a mérsékelt ellenzék fellépésével nyert, mert addig a függetlenségi párt tevékenysége a 67-es kiegyezés pusztá negációjában merült ki és nem tűzött ki politikai küzdelmének célul pozitív közjogi követeléseket, amelyek érdekében a magyar közvéleményt mozgósítani képes lett volna. Apponyi volt 1889-ben az első, aki hirdetni kezdte, hogy a kiegyezés nemzeti tartalma nincsen még végrehajtva, hogy a kiegyezéssel nincsen ellentétben az a követelés, hogy a közös hadseregben a nemzet kívánságai érvényesüljenek, sőt még az a követelés sem, hogy a kiegyezés nemzeti értelemben továbbfejleszttsék.

Kétségtelen, hogy Apponyinak ezen kijelentései a nemzet széles rétegeiben keltettek visszhangot, mert amennyire abban az időben a közvéleménynek nagyrésze még fázott volna attól, hogy Deák nagy művét megbolygassa, amely a közfelfogás szerint évszázados súlyos küzdelmeknek vetett volt a dinasztia és a nemzet között véget, ép annyira kész volt a nemzet arra, hogy minden törekvést támogasson, amely a kiegyezéssel létesített intézmények nemzeti irányban való kiépítését tűzte ki célul, ha ez magának a kiegyezési műnek megbolygatása nélkül és a régi konfliktusok újra való felélesztése nélkül látszott lehetségesnek. Az is bizonyos, hogy a függetlenségi párt Apponyi fellépéséig ezt nem tartotta lehetségesnek; de amint olyan 67-es politikus hirdette ezt, akinek pedig a jóhiszeműségéhez kétség nem férhetett, a függetlenségi párt erre az útra szintén rá kellett hogy lépjen, miután az Apponyi által felállított követelések a kiegyezés keretén belül fokozatosan valósíthatók voltak meg a magyar hadsereget, amelynek hiánya miatt ellenezte volt elsősorban ez a párt Deák művét.

Annyival inkább érthető, hogy Apponyi eszméi a kiegyezéshez hű közvéleményben találtak számos lelkes követőre, különösen abban a részében, amely a fiatal generációhoz tartozott és már nem élte volt át az elnyomatás súlyos éveit, amely időnek szenvedései a nemzetre nézve kézzelfoghatóan bizonyították volt azokat a kedvezőtlen erőviszonyokat, amelyek hasonló összeütközések felidézésétől a nemzetet saját jól felfogott érdekében kellett hogy távoltartsák.

Ennek a nemzedéknek idealizmusa, rendíthetetlen bizalma a magyar parlamentárizmus erejében és az alkotmányosságban Apponyi eszméinek buzgó híveivé tették ezt a nemzedéket és reménysugárt adtak az egész nemzetnek, hogy az általa irányított küzdelem ki fogja vívni a nemzet számára a hadsereg körében is azt, amit 67-ben Deák és társai még nem voltak képesek megvalósítani.

Annyival valószínűbbnek látszhatott ez, mert hiszen Apponyinak teljesen igaza volt abban, hogy a közös hadsereggel szemben felállított követelményei, amelyek különben fokozatos fejlődésnek voltak alávetve és eleinte csak a magyar katonai nevelésben csúcsosodtak ki, később azután a magyar vezérleti, vezényleti és szolgálati nyelvben sűrűsödtek össze, tényleg semmikép sem állottak ellentétben a kiegyezésnek betűszerinti szövegével, amely a magyar hadseregről, mint az egész monarchia hadseregének kiegészítő részéről tett említést és belső szervezetének, vezérletének, vezényletének az intézését a magyar király alkotmányosan gyakorlandó jogai közé sorolta. Ez a konstrukció nem zárta ki, hogy az uralkodó az említett jogával élve, a közös hadsereg magyar csapatainál a magyar nyelvet juttassa érvényre, úgyhogy az a politikai küzdelem, amely ennek elérését tűzte ki célul, nem tűnt fel olyanak, mint amely a kiegyezéssel ellentétben állana.

A 67-es kiegyezésnek ez a jogi felépítése azonban, amint ma már ezt tudjuk, sajnos, csak jogi álarc, csak jogi fikció volt, ami később, csak utólag derült ki és vált világossá a nemzet és Apponyi előtt is a maga egész valóságában, amikor a hadsereg körül lefolyt alkotmányos küzdelem összeütközésre vezetett nemzet és királya között és azt egyes-

ség útján kiegyenlíteni nem lehetett. Ferenc József király előtt ugyanis nem a kiegyezés jogi része képezte annak lényegét. Szerinte ő Deákkal a németnyelvű közös hadsereg fenntartásában egyezett volt meg, annak az évszázados összbirodalmi intézménynek a fenntartásában tehát, amelynek az 1867: XII. törvénycikk csak alkotmányosan elfogadható jogászai konstrukciót és jogi megalapozottságot adott; előtte ezen intézmény érintetlen fenntartása és megőrzése volt a megegyezés lényege és nem fér hozzá kétség, hogy Ferenc József király is teljesen jóhiszeműen gondolhatta ezt. Legjobban bizonyítja ezt többek között az is, hogy 68-ban, mikor a magyar törvényhozás az 1868: XLI. és XLII. törvénycikkkel a közös hadseregről, a honvédségről és a népfelkelésről intézkedett, a képviselőházban még vita sem volt abban a tekintetben, hogy a közös hadsereg nyelve más is lehetne, mint német. Azóta azonban Apponyi fellépéséig hosszú évek teltek el, amelyek alatt a magyar alkotmányosság megerősödött, a magyar államiság kiépült, a nemzeti erők megizmosodtak és egy ifjú nemzedék nőtt fel, amely csak a 67-es törvények szövegét látta maga előtt és amelynek nemzeti eszmevilágával sehogyszem fért többé össze a közös hadsereg idejét multa összbirodalmi berendezkedése. Ez a németnyelvű hadsereg 1900 után anachronizmusnak tűnt fel tehát a nemzet szemében, megalázó Gessler-kalapnak és egy sötét történelmi kor maradványának.

Apponyi nemzeti törekvéseiben és lángoló szónoklataiban ebből kifolyólag a magyar eszmények, a nemzeti érzés jogosnak látszó követelményei öltöttek testet; míg viszont azok, akik vele szembeszálltak, úgyszólván nem is fejthették ki a király személyének exponálása nélkül a maguk igazát, nem hivatkozhattak azokra a komoly és hazafias aggodalmakra és azokra a veszélyekre, amelyek állásfoglalásuknak valódi indokául szolgáltak; a közvélemény előtt úgy tűntek fel tehát, mintha nemzeti érzés híján csak a hatalomhoz ragaszkodnának és erőszakkal állnák útját a nemzet boldogulásának.

Ebben a helyzetben rejlik ezen kor kormányférfiainak, de az egész kiegyezési korszaknak is a tragikus vonása, amely

a kormányt kézbentartó legjobb magyar hazafiakat életükön és közszereplésükön át végigkísérte és amely utoljára Tisza István életének fenséges tragédiájában csendült ki. Gyakran szótlanul kellett tűrjék azt a vádat, hogy rossz hazafiak, holott ezen vád néma tűrésével a legnagyobb hazafias áldozatot hozták meg hazájuknak.

És azért mégsem szabad Apponyi szereplését olyannak néznünk, amely ezt a tragédiát a legtávolabbról is akarta volna, vagy akár könnyelműen idézte volna fel. Apponyi kétségtelenül rendületlenül hitt és egészen 1910-ig, a koalíció összeomlásáig bízott is abban, hogy a közös hadsereg nemzeti irányba való fokozatos átalakítását a nemzet és a király között való komoly összeütközések nélkül érheti el. Hiszen nem hiányoztak erre bizonyos tárgyi bizonyítékok sem. A magyar katonai nevelés a Bánffy-kormány idején, talán épen azon okból, hogy az Apponyi vezetése alatt álló nemzeti párt és a szabadelvű párt fúziója lehetővé tétessék, a király hozzájárulásával valósult meg; a magyar tannyelvű honvédelmi intézetek a közös hadsereg tisztikarának kiképzésére is alkalmassá tették, később a honvédség megkapta a tüzérséget, amiről 1868-ban a király még hallani sem akart, a Széll-korszak után a kilences bizottmány javaslataihoz Ferenc József jórészt hozzájárult, jóllehet azok a nemzeti követelmények részbeni elfogadását jelentették. De mindezekről eltekintve, Ferenc József király alkotmányos érzése minden kétely felett állott és különösen mindaddig, amíg Ferenc Ferdinánd főherceg beavatkozása és befolyása kevésbé volt érezhető, nem volt kizártnak tekinthető, hogy ha a királynak választania kell az alkotmányos uralkodás lehetősége és bizonyos katonai követelések teljesítése között, ő egyes engedmények megtételére kapható lesz.

Sokkal lelkiismeretesebb államférfi volt Apponyi Albert, semhogy cinikus könnyelműséggel és pusztán népszerűség-hajhászból tudatosan akarta volna tehát nemzetét olyan küzdelmekbe belehajszolni, amelyek, ismerve a monarchia erőviszonyait, a nemzetnek csak a legsúlyosabb megsebzésére és a meglevőnek kockáztatására vezethettek. Apponyi nem volt forradalmár és sohasem gondolt akár a dinasztia-

tól, akár az Ausztriától való elszakadásra, sohasem gondolt fegyveres ellenállásra vagy olyan alkotmányos következmények levonására sem, mint amilyeneket Kossuth vezetése alatt a nemzet a királlyal szemben 1848-ban levont volt. Ő, amikor harcát megindította, kizárólag parlamentáris és alkotmányos küzdelmekre gondolt és ezen az úton remélte fokozatosan, igaz, a nehézségekkel bátran szembenézve, a nemzet igazát kiküzdeni.

De avval is mindig tisztában volt, hogy a parlamentáris eszközök kimerítése esetén, ha azok eredményre nem vezetnének és a király ellenállását ezúton leküzdeni nem lehetne, további konzekvenciák levonását nem kockáztathatja.

Apponyi sokkal európaibb látkörű volt, aki az erőviszonyokat mérlegelni képes, sokkal lelkiismeretesebb és jogtisztelőbb, semhogy nemzetét kockázatos kalandokba akarta volna belevinni, amelyeknek kimenetele kétséges nem lehetett.

Az a körülmény pedig, hogy az ezen küzdelmek rendjén felzaklatott politikai élet légkörében, Károlyi Mihály minden felelősségérzet nélküli politikai kalandorképen rendezhetett a világháború végén a legcéltalanabb módon forradalmat, ez lehetett a koalíciós korszak idején keletkezett közéleti légkörnek egy késői vadhajtsága, de semmiesetre sem írható Apponyi politikai törekvéseinek a terhére, mert Apponyi harcai mindenkor eszmei magaslaton, nemzeti célok érdekében és a nemzeti adottságok figyelembevételével vívottak meg.

Ő igenis hitt és bízott a magyar parlamentárizmusban, ő hitt és bízott az alkotmány kiegyenlítő erejében és meg volt győződve arról, hogy a nemzet útjában nem állanak alkotmányellenes tilalomfák, nemzeti fejlődésünk útjában nem állanak áthághatatlan akadályok.

Ma, mikor ezen küzdelemtől közel egy emberöltő választ már el, és az akkori szenvedélyektől mentesen vagyunk képesek az események felett ítéletet mondani, határozottan megállapítható, hogy Tisza Kálmán és Tisza István Ferenc József idejében világosabban látták a nemzet erő kifejtésének határait és azokat az adott kereteket, amelyeket figyelmen kívül hagyni a nemzetre nézve komoly veszélyt jelentett. De viszont az is bizonyos, hogy a nemzetnek éppen a hosszú

alkotmányos békekorszakban ő általuk munkált megerősödése, a nemzetnek gazdasági, kulturális és társadalmi téren bekövetkezett megizmosodása, a nemzeti öntudatnak evvel járó megnövekedése, önműködőleg ébresztették fel azokat az erőket, amelyek ezen adott keretek tágítását elkerülhetetlenül szükségessé tették. Kétségtelen, hogy ezek az erők az adott keretek szétrepesztésére a nemzet nagy idealistája, gróf Apponyi Albert nélkül is megkezdtek volna a maguk feszítő munkáját, talán valamivel később, talán kevesebb hatással, talán lassúbb ütemben, de bizonyos, hogy ez Apponyi nélkül is előbb-utóbb bekövetkezett volna, mert a németnyelvű közös hadsereg, úgy mint az a háború előtt fennállott, hovatovább mind nagyobb anarchizmussá vált még a monarchia védelmének szempontjából is. Ennek a hadseregnek ugyanis, amint azt a világháború eseményei utólag a vak előtt is bebizonyították, igazi nagy katonai értékét a magyar csapatok alkották. Az a törekvés tehát, hogy a magyar nemzet jogos igényei benne kielégítést nyerjenek, nemcsak a magyar nemzet, de ezen hadsereg jólfelfogott katonai szempontjaiból és az egész Monarchia védelmi érdekei szemszögéből is teljesen jogosnak volt tekinthető.

Ha a világháborút el is kerültük volna, még egy kisebb háború is, amelyben a magyar csapatok értéke és jelentősége a Monarchia védelme szempontjából kitűnt volna, elkerülhetetlenné tette volna a hadsereg kérdésének teljesen új alapokon, mégpedig az Apponyi által követelt módon való rendezését és ez a követelés teljesen jogosan és ellenállhatatlan erővel tört volna magának utat a közéletben és ily új rendezés a politikai helyzet követelményeinek is megfelelt volna.

Hogy a háború előtt a közös hadsereg egész tisztikara, Ferenc Ferdinánd trónörökösön kezdve, egészen a legutolsó osztrák hadnagyig a Monarchia erejét a közös hadsereg német nyelvű egységében kereste és nem ismerte fel azokat a hatalmas népi és lelki erőket, amelyek benne a Monarchia utolsó erőtartalékát képezték, az csak szomorú bizonyítéka annak, hogy a Monarchia igazi vezetői még a régi összbirodalmi gondolat foglyaiképen nem voltak képesek arra, hogy a birodalom politikai arzenáljának rozsdásodó fegyvertárából ki-

válogassák az egyetlen igazi éles kardot, amellyel a Monarchia összeomlását talán még fel lehetett volna tartóztatni.

Apponyi a legnagyobb idealizmussal küzdött ezért a célért egy hosszú életen keresztül. És hogy célhoz jutni mégsem tudott, nem Tisza István és nem Tisza Kálmán voltak azok, akik megakadályozták benne; nem ők voltak azok, akik útjában álltak, nem ők voltak Apponyinak igazi politikai ellenfelei, mert ha tőlük függött volna, ők lettek volna az elsők, akik a nemzet kívánságait megvalósítják, hanem az a történelmi fátum, amely sorsunk felett lebegett és egymással szembenállásra kényszerítette ennek a kornak a legnagyobb, legönzетlenebb, legderekabb magyarjait, a helyett, hogy vállvetett összefogással munkálhatták volna hazájuk boldogságát.

Az ő elmúlásával a halál angyala nemzetünk felett is megsuhogtatta fekete szárnyait és eljött az ideje annak, hogy emléküik idézésével igazságot tegyünk az egymással szemben állott két tábornak, amely a maga hazafias kötelességét ebben a korban szent meggyőződéséhez híven teljesítette: az egyik optimistább hittel aziránt, ami kiküzdhető a nemzet számára, a másik ridegebb számítással és az élet valóságainak józanabb mérlegelésével; az egyik a hit, a bizakodás, a lélek tűzének szent pátoaszával, a másik a puritán kötelességteljesítés áldozatos és komor némaságával; mindkettő önzetlenül, csak a hazának a javát keresve, méltó példakép minden idők magyar nemzedékei számára, mindketten elmerülve azonban a magyar sors tragédiájában, mintha ennek homlokára lett volna írva akkor, hogy: „Hiába, minden hiába!”

Úgy látszik a sors könyvébe volt megírva, hogy minden erőfeszítés eredménytelen maradjon, és hogy a nemzet sorsa felett más erők vegyék át uralmukat, mint azok, amelyek ezen nemzedék fiait annak idején egymással szembe állították volt.

Apponyi és Tisza, mindketten a Monarchia keretében keresték a magyar nemzet boldogulását, Apponyi épp úgy, mint Tisza; a magyar nemzet szempontjából mindketten meg voltak győződve fennállásának szükségéről; mindketten vallották, hogy a *pragmatica sanctio*-val Ausztria és Magyar-

ország közt létesített kapcsolatok és a Monarchia nagyhatalmi állása a magyar nemzet fennmaradásának és boldogulásának legbiztosabb garanciái. Különösen érdekesek e tekintetben Apponyi Albert emlékiratai II. kötetének vallomásai, amelyekben ő tulajdonképpen egész politikai rendszerét és a magyar nemzet létproblémáiról táplált nézeteit fejtette ki és amelyek ép ezért Apponyi egyénisége és politikai küzdelmei megértésének kulcsát is tartalmazzák. Szükséges ebből kifolyólag, hogy velük részletesebben foglalkozzam.

Apponyi ezen emlékirataiban, Kossuthhoz hasonlóan, vallomást tesz a mellett, hogy az ország nemzetiségi viszonyai folytán nemzetünk elszigetelt fennállását, ha nem is tartja lehetetlennek, de legalább is nem tartja kívánatosnak; de Kossuth-al szemben a nyugati kapcsolatok keresését és fenntartását gondolta egyedül helyesnek, illetve óhajtottának. Nem osztja tehát Kossuth nézetét a Duna-konfoederációról sem és különösen nem helyesli összeférhetetlenségi elméletét az Ausztriával való kapcsolatáról, amelyből azután a kölcsönös védelem kötelezettsége is folyt. Elismeri ugyan, hogy ily kapcsolat megnehezíti az uralkodó teljes lelki összeforrását a nemzettel, miután más nemzetnek is uralkodója egyúttal, de ezt a hátrányt szerinte ellensúlyozzák oly előnyök, amelyek a magyar nemzetre nézve létfenntartási szükségességet képviselnek. Amint mondja: „Valamennyi ország közt egy sincs, melynek külső helyzetét nagyobb bizonytalanságok és veszélyek környékeznék, mint Magyarország: e veszélyek ellen pedig pusztán szövetségesekkel és diplomáciai összeköttetésekkel biztosan védekezni nem lehet“. „A kis nemzetek a nagyok politikájában a kompenzációs objektumok jelentőségével bírnak és ez a jelentőség konjunkturális természetű.“ Áll ez szerinte nemcsak a csonka országra, hanem fokozottabb mértékben Nagymagyarországra is, amelynél a belső bomlás veszélye, nemzetiségi viszonyai folytán, fokozott jelentőséggel bír. Mindebből kifolyólag elkerülhetetlennek tartja a más országgal való kapcsolatot. És amikor arra a kérdésre ad választ, hogy ezt a kapcsolatot hol kell keresnünk, feleletét abban a kifejezésben foglalja össze, hogy a „nyugattal való összeköttetés kulturális emelkedéssel, a keleti kulturális

süllyedéssel járna“. A Habsburg-uralom mérlegét ennek megfelelően úgy állítja fel, hogy az előnyösen megszilárdította bennünk a nyugati gondolkodásmódot, terjesztette köztünk a nyugati szokásokat, szóval teljessé tette a Szent István által útbaindított fejlődést a nyugati nemzetlét megvalósításához.

Ennek az uralomnak még a hátrányos oldalai is javuló irányzatot mutattak szerinte. Minden egyes kibékülés nemzet és uralkodója közt jobb volt, mint az azt megelőző: a *pragmatica sanctio* több biztosítékot tartalmazott, mint a szatmári béke; viszont ehhez mérve haladást jelentettek az 1790. évi törvénycikkek; az 1867. évi kiegyezés pedig még jobb volt náluk is.

Apponyi ezek szerint magyar szempontból meggyőződések híve volt az Ausztriával való állami közösségnek és amikor a közös ügyek terén, tehát elsősorban a hadseregben, a független magyar államiság attributumainak és a magyar nyelv jogainak elismerése érdekében lépett fel, előtte nem ezen állami közösségből folyó kapcsolatok a lazítása vagy a szétbontása lebegett, hanem ellenkezőleg, azoknak szilárdabbá, népszerűbbé tétele és az, hogy ezen kapcsolatok fennállását ne csak formai államszerződés és a formai jog biztosítsák, hanem a nemzet ragaszkodása hozzájuk, annak szabad elhatározásából, szabad akaratából. Olyan rendezést kívánt, hogy a közösségből folyó ezen intézményeket a magyar nemzet teljesen a magáénak vallhassa úgy, amint magáénak vallja saját autonóm intézményeit.

Amint emlékirataiban mondja: „Épp azért, mert az Ausztriával való kötelek fenntartása egyik megingathatatlan tétele volt politikai hitvallásomnak, súlyos hibának tartottam, hogy e kötelék nevében oly állapotok fenntartását követelték, példának okáért a véderőben, amelyekkel életerős nemzet soha meg nem barátkozhatik és amelyek csak e köteleket tették gyűlöltté. Épp ezért iparkodtam e köteléken belül oly helyzetet kivívni, amelybe a magyar őszintén — tehát nemcsak mondvacsinált többségek külső látszatával — belenyugodhatik. Ez a helyzet pedig nemzetbiológiai törvények szerint — amint mondja — csak a nemzeti élet teljessége lehet“.

Ebből kifolyólag határozottan állást foglalt a kiegyezési korszak közjogi orthodoxiája ellen, amely elvileg hirdette a magyar állam teljes szuverenitását, gyakorlatilag azonban annak lényeges részét, pl. a nemzeti véderőt áldozatul hozta. Közpályája igazi tartalmává vált tehát, ezt a jogi fikciót valósággá változtatni.

Nagyon tévedne azonban az, aki ezen idézetekből azt a következtetést vonná le, hogy Apponyi a 67-i kiegyezésnek minden közös intézményét meg akarta volna változtatni vagy szüntetni. Korántsem. A külügyek közösségének fenntartásához élete végéig, tehát a 48-as függetlenségi pártba való 1905-ben történt belépése után is ragaszkodott. Belépése előtt ezt a kérdést Kossuth Ferencsel tisztázta, aki vele ezen a téren egy nézeten volt. Lehetetlennek tartotta a külügyek szétválasztását és összeférhetetlennek úgy a Monarchia konstrukciójával, de a magyar nemzet életérdekeivel is. A közös vámterületnek fenntartását gazdasági szempontból tartotta szükségesnek és jónak; megszüntetését életének egy szakában sem követelte. A külön bank felállítását sem követelte, és 1910-ben Justh-ék agitációja ellen foglalt állást, amellyel ezek a koalíciót azután meg is bontották.

Előtte az Ausztriával való kapcsolatnak a főproblémáját, a közös hadsereg németnyelvű berendezkedése alkotta. Ezt tekintette olyannak, amelybe a magyar nemzet soha bele nem nyugodhatik, tehát itt sem a hadsereg szervezeti és vezérleti egységét kifogásolta, amelyet katonai szempontból tulajdonképpen szükségesnek tartott és alapjában sohasem támadott meg, hanem a magyar csapatoknál a magyar vezérleti és szolgálati nyelv behozatalát sürgette úgy a legkisebb, valamint a nagy harcászati egységeknél egyaránt; és hogy evvel semmit sem követelt, ami tisztán katonai szempontból a hadsereg katonai értékét csökkenteni lett volna alkalmas, annak legjobb bizonyítéka a magyar kir. honvédség kifogástalan katonai értéke és egyúttal az egész hadsereg kötelékében magyar szelleme és nyelve volt. Valóban teljesen igaza volt Blumenthal porosz tábornagynak, a porosz hadsereg Moltke után a 70-es években legnagyobb tekintélyének, aki Apponyitól arra nézve megkérdezte, hogy vajjon az

osztrák-magyar monarchia katonai hatalma gyengülne-e, ha a közös hadsereg kiegészítő részét képező magyar hadsereg teljesen magyarrá tételnék, habozás nélkül azt a választ adta, hogy ellenkezőleg, a hadsereg két külön részének üdvös versenye mindkettőnek katonai értékét csak növelni volna alkalmas.

A hadsereg kérdésében látta tehát valóban Apponyi az egész kiegyezési mű és az Ausztriával való házasságunknak főkérdését és amikor 1889-től kezdve arra szánta magát, hogy e kérdés magyar értelmében való megoldását vizsgálja, ezt azért tette, mert, amint emlékiratában szó szerint mondja: „Egy élő nemzet öntudatából ki nem irtható követelményekről volt itt szó, amelyeknek nem a hangoztatása, hanem a megtagadása ásta alá a kiegyezési műszilárdságát. Egészségesen érző nemzet nem nyugodhatik bele véderejének nem nemzeti jellegébe“ és tovább azt mondja: „Azzal, hogy arra rámutattam, hogy ezt a természetszerű, ideig-óráig elfojtható, de ki nem irtható nemzeti követelményt az 1867: XII. tc. keretén belül is ki lehet elégiteni, a kiegyezési mű fenntartásának egyik mellözhetetlen feltételére mutattam rá“.

Annak, hogy Apponyi a hadsereg kérdését helyezte küzdelmeinek homlokterébe, azonban nemcsak az volt az oka, hogy azt az összefüggést látta, amely a hadsereg ily értelmű reformja és a kiegyezés fenntartásának, illetve az Ausztriával való kapcsolatok állandó fenntartásának az érdeke között szerinte fennállott, hanem az a mély és egész politikai pályáján minduntalan hangoztatott meggyőződése, hogy egyfelől az általa felállított követelések megtagadása belpolitikai életünk egészségét is aláasta, és az, hogy szerinte megoldhatatlanná tette a nemzetiségi kérdést is, mert amint ezt sokszor hangsúlyozta, a véderő nemzeti jellege az egységes állampolgári nevelés sikeres keresztülvitelének előfeltételét képezte.

Apponyi szerint azok a férfiak, akik a kiegyezést létrehozták volt, úgy Deák, mint Andrassy, de kortársaik általában, nem ismerték volt fel az általános védkötelezettség 1868-ban, tehát a kiegyezés után történt behozatalának

nemzeti jelentőségét, és azt az egészen új szerepet, amelyet a néphadsereg a kaszthadsereggel szemben a nemzeti organizmusban betölteni hivatott; ez volt az oka annak, hogy 1868-ban nem tulajdonítottak szerinte annak akkora jelentőséget, mint ahogy kellett volna, amikor a véderőről szóló törvényt meghozták és ez a 1867: XII. tc.-kel szemben visszalépést tartalmazott. A kiegyezés még a magyar hadsereget, mint az egész hadsereg kiegészítő részét említette volt, a 68-i véderőtörvény azonban erről a magyar hadseregről még említést sem tett már. A magyar hadsereg ezen tényleges eltemetésével Apponyi meggyőződése szerint a halál csíráját vették bele az egész kiegyezési műbe.

Ez volt szerinte a főoka annak is, hogy az egész kiegyezési korszak alatt a magyar közélet nem tudott szabadulni a közjogi politikától, mert oda csak a hadsereg megfelelő reformjával lehetett volna eljutni. A kiegyezés megvédése lett a közjogi ellenzékkel szemben a kormányzati politika főfeladata, és nem tudott a közélet úgy, mint más országokban egymással világnézeti alapon szemben álló konzervatív, liberális és radikális színezetű pártokban elhelyezkedni. Ez volt Apponyi felfogása szerint a kiindulási pontja a kiegyezést védő szabadelvűpárt nélkülözhetetlenségének, állandó és egyoldalú párturalmának, annak, hogy az egész közigazgatás ennek a célnak a szolgálatába állított, az volt szerinte oka a szűk választójognak, amely a nemzetiségi veszély kellő felismerését tette lehetetlenné, ez volt az oka az erőszakos választási rendszernek, a választási korrupciónak és végeredményben közéletünk sok más egyoldalúságának is. Miután a nemzet, természetes ösztöneit követve, a közös hadsereg német berendezését nem akarhatta, olyan kormányzati szellemnek és olyan állami berendezkedésnek kellett szerinte kialakulnia, amelynek főtörekvése az kellett hogy legyen, hogy a nemzet ezen törekvését ne érvényesíthesse, ami alkotmányosságunk megrontására vezetett. Felfogása szerint organikus bajban szenvedett tehát nemzeti berendezkedésünk, mert a nemzeti élet teljességének hiánya beteggé tette az egész szervezetet, a nemzeti élet kifejléséhez nélkülözhetetlen szerveknek a hiánya zavarokat okozott az

egész szervezetben, és annak más orgánumaiban is és azokat is sorvadásra kárhóztatta.

Igen érdekes és Apponyi egész gondolkodásmódjára vet éles világot, hogy milyen összefüggést vélt felfedezhetni a nemzeti hadsereg hiánya és a nemzetiségi kérdés alakulása között is.

Alaptételét ebből a szempontból emlékirataiban a következőkben foglalja össze: „Az én gondolatom mindig az volt, hogy a magyar állam belső megerősödésével, minden irányban megóvott presztizsével, a nemzeti élet teljességével (mely egyedül képes a magyar állampolgári minőséget büszkeség tárgyává tenni, holott a csonka nemzeti élethez való tartozás vonzóerőt nem gyakorolhat), a jogállam minden biztosítékának kiépítésével, a kormányzat pártatlan igazságosságával, szociális és — last not least — az állampolgári nevelés szellemétől telített közoktatással (ami alatt nem a nyelvi magyarosítás chimère-ája értendő) kell a nemzeti egység organikus feltételeit létesíteni, amelyek nélkül az mindenkor csak látszat lesz; organikus veszélyekkel organikus erőket akartam szembehelyezni“.

A hadsereg nemzetivé tételét a nemzetiségi kérdés orvoslása szempontjából is elodázhatatlannak tartja, amikor azt mondja: „Teljesen igazam volt azoknak a hatásoknak megítélésében, amelyeket az általános politika, a közigazgatás korrektsége és szociális szelleme, a kormányzati szellem és különösen a katonai szolgálat nemzeti jellege a nemzetiségi kérdés kialakulására gyakorol. Hiszen — hogy ez utóbbinál maradjak — a nemzeti jellegű hadsereg követelését épp ebből az indokból állítottam fel elsősorban, mert a katonai szolgálat benyomásai alkotják a leghatályosabb állampolgári nevelőeszközt; sehol és soha az államhatalom nem hatja annyira át az egész életet, annak úgyszólván minden percét, mint a katonai szolgálat éveiben, melynek benyomásai, mint a legfőbb hatalomról nyert benyomások, kiiríthatatlanul belevésődnek az ifjú lelkekbe. Hiába mondja neki tanító, jegyző, főszolgabíró, alispán és főispán, hogy a magyar állam főhatalom, melynek föltétlen hűséggel, engedelmességgel és odaadással tartozik, ha a katonai szolgálatban a káplár és

a leutnant mindennap, a kapitány és az ezredes rövid, a generális úr hosszabb időközben valami más hatalom nevében követelik meg ugyanezt, mégpedig nagyobb és félelme-
sebb erővel; tehát úgy jelentkezik a helyzet az ifjú lelkében, hogy van más ilyen hatalom, amely többet jelent, mint a magyar állam hatalma. Ez előttem annyira világos, hogy nem értem, miként lehetett annak elismerése elől elzárkózni, hacsak politikai kényszerhelyzetből nem.“

Ezen rövid idézetből látható, hogy Apponyi, úgy mint különben túlnyomó többsége a politikusoknak a kiegyezési korszak alatt, a nemzetiségi kérdésben elsősorban lélektani problémát látott. Az a cél lebegett a szemök előtt, hogy megteremtsék a közállapotainkban, általános berendezkedésünkben, a közigazgatásban, tanügyi intézményeink alkalmas megszervezése útján azokat az előfeltételeket, amelyek között a nemmagyar nemzetiségeink is jól érezvén magukat, lelkükben majd a magyar államhoz való ragaszkodás és szeretet fog erősebben gyökeret verni azon csábítással szemben, amelyet a fajrokonaikkal vagy a más rokonnépekkel való egyesülés gondolata kelthet bennük. A szabadelvű korszak ezen optimizmusa ütközik ki Apponyi nézeteiből is, aki a magyar állam intézményeinek a szabadság, a jogrend, a szabadelvű alkotmányosság elvei szerint való kiépítésével és a közös hadsereg magyarrá tételével remélte nemzetiségeinket, önekik ez úton is imponálva, a magyar államiság gondolatának bűvkörében leláncolhatni. Nincs ebben a gondolatkörben az elnyomásnak vagy a hatalmi politikának még a leghalványabb utógondolata sem. Nem is fog a legrosszindulatúbb ellenséges propaganda Apponyi összes beszédeiben és írásaiban egyetlenegy mondatot sem találni, amely ilyen törekvésekkel való rokonszenvet árulna el, ellenkezőleg, tipikus kifejezője és szószólója volt ő a nemzetiségi kérdés terén a hosszú szabadelvű korszak azon optimizmusának, amely minden elszakadási törekvést, még ha ilyen már fel is ébredt, megfelelő szeretetteljes bánásmóddal, méltányossággal, a nemzetiségi nyelvek jogos igényeinek kielégítésével vélt könnyen és sikeresen ellensúlyozhatóknak, valamint szabadelvű és demokratikus intéz-

mények fenntartásával. Ugyanaz a naív hit ez, amely 48-ban Kossuth Lajost is hevítette, amikor vakon bízott abban, hogy a magyar szabadság proklamálása csodákat fog művelni és elegendő lesz arra, hogy az osztrák szoldateszka zsoldjában álló havasi mócokat és rácokat lefegyverezze, és hogy hatása alatt azok majd keblünkre fognak borulni.

Valóban csak csodálkozni lehet tehát azon, hogy még azt az Apponyit is, akinek lelkében annak a gondolatnak még az árnyéka sem fordulhatott meg soha, hogy bárkit is állampolgári jogaiban csorbítson, aki mindenkinek jogait, mindenkinek egyéniségét és jogos igényét minden téren a legnagyobb tiszteletben tartotta, aki életében senkit még megbántani sem volt képes, mint elnyomót, mint a magyar feudális uralom véreskezű és tipikus bosszúállóját állították oda hazánk külföldi ellenségei nem magyarajkú nemzetségeinkkel szemben, holott ő egész életében csak azon tépelődött, hogy miképp nyerhetné meg a magyar állam számára jószágos szeretettel belső ellenségeinket is, akik pedig rég elhatározták volt, hogy minden további engedelményt csak arra fognak felhasználni, hogy még sikeresebben fordulhasanak a magyar állam egysége ellen.

Az a körülmény, hogy Apponyi sem volt a mellett, hogy a magyar állam egységes területe nemzetiségi részekre bontassék, ilyen vád emelésére jogcímet még nem szolgáltatott, mert hiszen az, hogy az uralom és az elnyomás lehetőségét a más ajkúakkal szemben az általuk többségben lakott területeken nemzetiségeinknek sem koncendáltuk, még nem jelentette azt, hogy őket nyomtuk volna el. Viszont az ellen, hogy nemzetiségeinknek nyelvi jogai a közigazgatásban, a törvényhozásban, az iskolákban stb. tiszteletben tartassanak, Apponyi sohasem vétett. Az 1907. évi népiskolai törvényeinek tartalmát pedig, amelyekből ellene a külföldön vádakát törekedtek kovácsolni, egyszerűen azért hamisították meg, hogy evvel a külföldön szerzett igen nagy tekintélyt csorbíthassák, ami sajnos, abban az időben sikerült is.

Apponyit nemcsak a nemzetiségi kérdéstről vallott nézeteinél fogva, de egyéniségének jellemvonásait általánosabb politikai szempontból is kutatva, pályájának csúcs-

pontján a szabadelvű történelmi korszak egyik tipikus képviselőjének kell tekintenünk; ezen kor politikai eszmeáramlatai ugyanis lelkében éppoly elevenen éltek, mint e kor bármelyik egyéb nagy reprezentánsában. Ő hitt és bízott a parlamentárizmusban, bízott a demokráciában, ragaszkodott a polgári és politikai szabadságjogokhoz; és kora szabadelvű eszméinek végső konzekvenciáit, minden gátlás nélkül, épúgy, sőt még könnyebben vonta le, mint sok, talán nálánál liberálisabbnak tartott kortársa. Amint az általános titkos választói jog behozatalának eszméje komolyabb formában került a politikai élet homlokterébe, habozás nélkül mellette foglalt állást, tekintet nélkül arra, hogy tulajdonképpen a hadseregre vonatkozó nemzeti követeléseinek, tehát egész élete politikai törekvéseinek elgáncsolása érdekében dobott e kérdés a közélet nyílt vizeire. A szabadelvű kor eszméit a végsőkig magáévá tette és ebben nem feszélyezte őt sem főnemesi családi származása, sem papi nevelése, sem atyjától öröklött összeköttetései és azok a hagyományok sem, amelyek fiatal korában az ó-konzervatív párthoz és az aulikus irányhoz fűzték.

Ezek politikai pályája egyenes ívelését két irányban is hátráltatták ugyan, mert egyfelől bizonyos időre volt szűksége, míg az öröklött hagyományokból képes volt kibontakozni, másfelől ezek hosszabb ideig tették őt a tiszta fémveretű szabadelvűiek előtt gyanússá, akik benne konzervatív, aulikus és ultramontán politikust láttak, de ellenkező irányú lelki fejlődését megállítani képesek mégsem voltak. Ezek a körülmények magyarázzák meg, hogy állásfoglalásában, különösen eleinte, sok ellentmondás is mutatkozott, amit azután politikai ellenfelei elvtelenségnek, köpenyeforgatásnak és népszerűségvadászásnak minősítettek; megvádolták avval is, hogy ingatag és személyi politikát űz, holott ezen jelenségek nem voltak egyebek, mint egy lassan, de állandóan fejlődő és lelkiismeretes lélek fokozatos érésének a tünetei.

Apponyi politikai pályáján 1872-ben Senyey mellett mint katolikus színezetű Deák-párti képviselő indul útnak. 1875-ben, amikor a balközép Tisza Kálmán vezérlete alatt, a Deák-párttal fúzionál és a szabadelvűpárt megalakul,

Senyey Pállal együtt ellenzékbe megy és a konzervatív pártot alapítja. Mindenki azt hihette ekkor, hogy a 40-es évek ó-konzervatív kancellárjának, gróf Apponyi Györgynek a fia szintén a konzervatív irány vezéri szerepét fogja betölteni a szabadelvű korban. Valóban senkisé sem sejtette, hogy ugyanaz az Apponyi Albert, aki még 1875-ben mint a konzervatív Senyey-párt egyik prominens tagja a honvédségnek a közös hadseregbe való beolvasztását vallotta programja egyik pontjának, 14 évvel később a közös hadsereg nyelvben és szellemben nemzetivé tételét fogja követelni; senki sem sejtette, hogy ugyanaz az Apponyi Albert, aki 1872-ben katolikus színezettel és avval a politikai törekvéssel jött volt be a képviselőházba, hogy a római katolikus egyházat, amely a pápai csalhatatlanság dogmáját proklamálta volt, megvédje a szabadelvű magyar kormánynak a placetum jog alapján kiadott azon tilalmával szemben, hogy ezt a dogmát Magyarországon a püspökök kihirdessék, élete későbbi szakában amellet fog állást foglalni, hogy a házassági jogról az állam alkosson törvényt és hogy a polgári házasság vezettessék be, hacsak kisegítő formában is.

Ezeket az ellentmondásokat politikai állásfoglalásában bőségesen megmagyarázza azonban az a fejlődés, amelyen lelkileg Apponyi éppen a politikai életében való szereplése révén 15—20 év alatt átment és azok a hatások, amelyeket a magyar közélet légköre nézeteire gyakorolt. Az említett idő alatt Apponyi lelkileg teljesen elszakadt a konzervatív eszméktől, ezek alatt azt a világnézetet értve, amely apjának és ó-konzervatív elvtársainak volt a jellemző tulajdona és fokozatosan szabadelvű gondolkodásúvá alakult át. Ő azonban mégsem lett doktrinär liberális; sohasem volt liberális oly értelemben sem, mint amilyen értelemben nálunk Szilágyi Dezső vagy sok tekintetben a nagy kálvinista államférfiak, Tisza Kálmán és Tisza István voltak, vagy akár az ifjabb Andrassy Gyula, akikben a liberalizmus tantételei hússá és vérré váltak; az Apponyi szabadelvűsége mindig a lelki kiegyezésnek színével bírt, az öröklött hagyományok és a közéletünk ezen korszakának erősen szabadelvű alaptónusa között; az egyházas nevelés ifjúkorban szerzett és soha el

nem homályosuló hatásai és a magyar közélet exigenciái közt; egyfelől a lelkében csendesen meghúzódó és tovább pislogó konzervatív hajlamai, másfelől a haladásra, az új ideálok megvalósítására törekvő ambícióinak a tüze között. Ez a folytonos lelki kiegyezési folyamat állandó tépelődésnek és sok ingadozásnak is vált nála kútforrásává, a nélkül azonban, hogy a mind szabadelvűbb irányban való lelki átalakulásának útját állhatta volna. Az aulikus irányból elinduló és a közjogi radikálizmusban végződő hasonló evolúciójának megkapó bizonyítéka éppen a hadsereg kérdésében elfoglalt álláspontjának minden visszaesésnélküli és fokozatos fejlődése, amely a honvédségnek a közös hadseregbe való beolvasztására vonatkozó programpontjából kiindulva egészen a függetlenségi program elfogadásáig a legkülönfélébb változatokon ment keresztül. Pedig ép ezen a téren nem hiányoztak olyan körülmények, amelyek ezen fejlődést megakadályozni és őt visszariasztani lettek volna alkalmasak. Hiszen már az egyházpolitikai viták után figyelmeztette volt őt Ferenc József király, hogy a katonai kérdések terén sohase fog engedményeket tenni és kérte, hogy tegye lehetővé a nemzeti pártnak a szabadelvű párttal való fúzióját. Bánffy szintén hiába csábította erre a térre és ez neki még a magyar katonai nevelés megvalósítása révén sem sikerült. Apponyi pártja a Széll-korszak idején kedve ellenére lépett be a szabadelvű pártba és jóllehet híveit kelletlenül ugyan, mégis követte, amikor látta, hogy katonai követeléseit ez úton megvalósítani nem tudja, újból hátat fordított ennek a pártnak és ellenzékbe ment. A koalíció alatt rendületlenül kitarított álláspontja mellett és nem volt hajlandó a kérdést Justhék által más térre átjátszani. Így változott át fokozatosan 20 év alatt a fiatal korában labanc Apponyi kuruccá, nemcsak azért, hogy ezen a réven népszerűsége tegyen szert, amit sokan ezen átváltozása fő mozgatójának hittek, hanem oda vezette idealizmusa és nemzeti érzése, oda vezette feltartóztatlanul, úgymint sok-sok más magyart évszázadokon keresztül, akik épúgy mint ő, részben talán akarattuk ellenére sodródtak bele nemzeti küzdelmeink sodrába.

Idealizmustól telített egyénisége leginkább talán a II. Rákóczi Ferencére hasonlít, aki épúgy, mint ő, a jezsuitáknál nevelkedett, abban az iskolában, amelyből kurucok ritkán kerültek ki és aki hosszú éveken keresztül mindent elkövetett, hogy Béccsel ne kerüljön szembe. Emlékirataiból Apponyiról is tudjuk, hogy politikai szereplésének első 20 évében, sőt még később is állandóan fázott attól, hogy a katonai kérdést előtérbe állítsa, hogy e révén szembe kerüljön Béccsel és a nemzet és királya között összeütközést idézzen fel. Sorsát azért mégis egyikük sem kerülte el. Mintha a fátum könyvébe lett volna beleírva, hogy el ne kerüljék. Mindketten, amint a sorstól kijelölt útra léptek, többé nem tértek vissza erről az útról, hanem levonták a maguk személyére nézve az összes következményeket.

Éppúgy mint Rákóczi, Apponyi is mélyen vallásos érzésű volt. Apponyi vallásossága életének egyik legfőbb jellemvonása. De azért mégis mentes volt minden felekezeti előítéllettől, úgyhogy szoros barátságban együtt tudott működni még a vallástalan ifj. Andrássy Gyulával, valamint a régebben szabadkőműves Szilágyi Dezsővel is. Jezsuita nevelése talán leginkább annak a kálvinista magyar szellemnek az elfogulatlan megítélését nehezítette meg számára, amelynek Tisza Kálmán, Tisza István és Bánffy Dezső voltak tipikus képviselői a magyar politikai életben. Ez a körülmény talán megmagyarázza azt is, hogy velük szemben élete végéig bizonyos tartózkodást, hogy ne mondjam bizalmatlanságot árult el, de azért felekezeti szempontokat a velük vívott politikai küzdelmeibe sem vegyített és azokat szigorúan igyekezett a politikai szempontoktól elválasztani.

Mint ember, Apponyi fönséges erkölcsi magaslaton állott. A harcban sohase volt gyűlölködő és minden politikai intrikától egész életében távol állott, az egyéni és a pártszempontokat a közérdeknek mindíg alá tudta rendelni és nem volt mindenáron ellenzékieskedő sem. Jellemző e tekintetben mindvégig fenntartott álláspontja az obstrukcióval és különösen magatartása a háború alatt Tisza Istvánnal szemben, akit, jóllehet egy életen keresztül harcban állott vele, azon emberfeletti küzdelmében, hogy a legnehezebb háborús

években az ország ellentállóképességét fenntartsa, lojálisan támogatótt. Nem volt részese azoknak az intrikáknak, amelyek végeredményben Tisza félreállításához és az ország katasztrófájához vezettek és nem helyeselte azt a választójogi akciót sem, amely a háború alatt eszközül használta e kérdést Tisza megbuktatására. Amit az ellenzéken hirdetett, azt kormányra kerülve cselekedeteivel sohasem hazudtolta meg. Szigorúan alkotmányos érzése és jogtisztelete, az alkotmányos szabadságokhoz való komoly ragaszkodás nem frázis volt szájában, ő ezeket a közélet kincseinek tekintette és amikor hatalomra került, ezen elvek szigorú tiszteletben tartását követőitől és kormánytársaitól éppúgy megkövetelte, mint ellenzéki korában a vele szemben állóktól.

Egyszerű életmódja, igénytelensége saját személyére nézve, a közéleti tisztaság és önzetlenség mindenkire nézve példaadó és tündöklő bajnokává avatták. Szigorúbb volt sajátmagával, mint embertársaival szemben; mint ember, talán még nagyobb volt, mint amilyen mint politikus lehetett és politikai ellenfelei is tisztelettel hajoltak meg egyénisége előtt, mert tudták, mégha a nyílt színen ezt nem is vallották be, hogy politikai botlásai is nem annyira hiúságból, vagy más emberi gyöngeségből fakadtak, amint ezt róla állítani szerették, hanem egy fenségesen tiszta lélek naív életszemléletéből és érzésvilágából. Az igaz, hogy Apponyi a népszerűséget és a szónoki sikert is szerette, hiszen minden igazi nagy szónoknak ez közös tulajdona már azért is, mert minden szónoki sikernek végeredményben a hallgatósággal való lelki összeforradásnak folytonos keresése és megtalálása a titka. Aki szónoki sikerre törekszik, pillanatnyi népszerűsége is törekszik tehát, és az a szónok, aki magáról azt mondja, hogy a népszerűséget megveti, leggyakrabban evvel a *kijelentésével* keresi azt és általa remél hallgatóságánál népszerűvé válni. De az igazán nagy szónokot a demagógtól az különbözteti meg, hogy utóbbi csak olyant hirdet, amiről előre tudja, hogy a tömegnek tetszeni fog, előbbi azonban el tudja érni, hogy a tömegnek az tetszik, amiről nincsen eredetileg meggyőződve, vagy aminek éppen az ellenkezőjében hitt. Apponyi korunk egyik, talán egyáltalán legnagyobb szónoka

volt és nagyságát e téren azt bizonyítja legjobban, hogy beszédeiben sohasem szállott le arról a magas szellemi és erkölcsi színvonalról, amelyben saját egyénisége gyökerezett, hanem oda tudta a maga hallgatóságát felemelni.

Profétai megjelenése, zengő baritonja, eszmegazdagsága és fantáziája, tapintata és formaérzéke szónoknak predesztináltak. De sokkal több volt pusztán parlamenti szónoknál, aki csak a momentán hangulatnak megfelelő kifejezést találja meg, aki pusztán megfogalmazza azt, amit adott pillanatban a politikai taktika szempontjából kell előadni. Korának nagy kérdéseibe elmélyedő államférfi volt, aki szuggesztív erejével döntően befolyásolta a kiegyezés korában élt nemzedék gondolatvilágát, aki e révén az eseményeknek irányt adott és aki történelmet csinált, ha nem is a lélek fanatizmusának avval a tüzevel, ha nem is avval a domináló akarakterövel, amint azt Tisza István tette, ha nem is a diplomáciai és taktikai képességnek avval a mesteri ügyességével mint Tisza Kálmán, de a magyar lélek érzőhúrjainak felajzásával és szellemének gazdag eszmevilágával termékenyítve meg a magyar politikai életet, eszméket, gondolatokat termelve közéletünk számára, amelyeket gyakran azután mások valósítottak meg. Sok-sok reformgondolat, amely közéletünkben megvalósult, az ő termékeny agyában született meg és az ő szónoki képessége révén indult meg a maga érvényesülésének az útján. Ez a nemzet valóban sokkal gyengébb lenne nemzeti öntudatban, szegényebb alkotmányos intézményekben és az állami nagy kérdések és összefüggések felfogásában, elmaradottabb gazdasági és kulturális téren, ha Apponyi nem élt volna; beszédei ezen a téren gazdag tárháza lesznek az értékesnél értékesebb gondolatoknak a jövő nemzedék számára is. A szabadelvű kiegyezési korszak nagy magyar parlamentáriusa volt tehát Apponyi életének ezen főkorszakában, amely 1872-től 1918-ig terjed, aki nemcsak szónokolt, nemcsak ellenzéki volt, nemcsak a kuruc hagyományok utolsó fényes vezérlő csillaga a magyar történelem 400 éves Habsburg-korszakában, aki épúgy, mint elődeinek talán nagyrésze, optimizmussal ítélte meg ugyan az útjában álló akadályokat, és ebből kifolyólag ezen harcában sikertelen

meddőségre volt látszólag ítélve, hanem termékeny gondolatokban gazdag államférfi is volt egyúttal, aki nemzete érzés- és eszmevilágát gazdagabbá tette és ezáltal a magyar politikai kultúra és műveltség kifejléséhez nagyban hozzájárult.

Apponyi életének ez a korszaka 1918-ban a Monarchia felbomlásával és hazánk megcsonkításával lezárult. Mindazok a törekvések és célok, amelyek 45 éven keresztül életének tartalmát képezték, amelyekért küzdött és forró csatákat vívott, az osztrák-magyar monarchia és az 1000 éves Magyarország történelmi kereteinek összeomlása folytán egy napról a másokra tárgyalanná váltak. Apponyi nagyságát, hazájával szemben érzett kötelességtudásának soha el nem pusztítható erejét az tanusítja talán leginkább, hogy amikor ő a világháború vérzivatarai és nemzeti összeomlásunk után úgy állott itt közöttünk, mint egy ezeréves letarolt őserdőnek egyedül fennmaradt és életének további folyásában is derékban kettétört fenyőóriása, ez a fenyőóriás újból meg tudott fiatalodni, új rügyeket és ágakat tudott hajtani, törzse új koronába borult és így a földig letarolt magyar erdő meztelen talaján ezeréves fennállásunknak a világ minden táján messzire látható fenséges hirdetőjévé vált.

Egyedül állva még nagyobbnak tűnt fel előttünk és a világ előtt mint azelőtt, amikor még más magyar fenyőóriásokkal együtt a világosságért és a napfényért, a magyar égért küzdve sok társát árnyékba állította volt. Az egész magyar láthatárt most egyedül ő uralta; ha a letarolt erdőtalajon fagyos szél süvített végig, misztikus visszhangot a szavára ő adott; a tüzelő napsugár ellen hűsítő árnyékot a fáradt magyar vándornak örökzöld koronája nyújtott. Mindenki ismerte és mindenki benne az ezeréves nagy Magyarország nagy szent fáját tisztelte, amelynek rendeltetése, hogy közöttünk az örök életet és a feltámadást hirdesse.

Apponyit az összeomlás után új életfeladata nem érte váratlanul; már életének előbbi korszakában is gyakran képviselte Magyarországot a külföldön, olyan alkalmakkor, amikor nem hivatalos természetű nemzetközi összejöveteleken idegen nyelven kellett magyar érdekből felszólalni. Különösen

1895 óta szerepelt volt az interparlamentáris unió összejövetelein, amely a háború utáni béketörekvéseknek és a népszövetségnek volt már akkor az előhírnöke. Az uniónak millenneumi budapesti gyűlését Bánffy megbízásából Apponyi készítette elő. A hágai első békekonferencia eszméjét, amelyet a minden oroszok cárja hívott azután később Hágában össze, Apponyi pendítette meg. A második hágai konferencia összehívásának eszméjét Rooseveltnél 1904-ben Apponyi kezdeményezte, amikor az interparlamentáris unió amerikai ülésén a magyar delegáció élén vett részt. A nemzetközi konfliktusok nemzetközi bíróságok útján való elintézésének tervét más neves békebarátokkal együtt ő hozta javaslatba és ezen eszme megvalósítása érdekében az unió ülésein több ízben hatalmas szónoklatokban szállott sikra.

Neve tehát 1918-ban már világszerte ismert volt. Szónoki képessége, nyelvtudása, békeszeretete, lojalitása más nemzetek fiaival szemben egyénileg hírnevet és tekintélyt szereztek volt neki és számtalan értékes személyes összeköttetést, amely körülmények már abban az időben kedvezően sugároztak vissza a magyar nemzetre, amelynek méltó képviselőjeként lépett volt fel a külföldön.

Nem készületlenül ment tehát Apponyi annak az új életfeladatnak és hivatásnak neki, amely a háború után reá várt és amelyet senki sem tudott volna helyette avval az utánozhatatlan szónoki művészettel betölteni, mint ő és amely őt a külföld szemében is a magyar nemzet nagy képviselőjévé, szószólójává, a magyar igazság hirdetőjévé, bent az országban pedig a nemzeti feltámadásnak igazi apostolává és prófétájává avatta.

Ez a szerepe Trianonban vette kezdetét. A legnagyobb nemzeti gyász, a legnagyobb nemzeti megaláztatás pillanatában az ő személyén keresztül magasztos fenségben és méltóságban ragyogott a magyar nemzet öntudatos magatartása itten. Nekem, aki jelen voltam abban a pillanatban, amikor Apponyi Párizsban a békekonferencián felszólalt, örökké felejthetetlen marad az a jelenet, amelynek akkor szem- és fültanúi voltunk. Már ennek a jelenetnek külsőségei is benyomást keltők voltak. A terem, amelyben az ünne-

pélyes aktusnak végbe kellett mennie, félhomályba borult és azt az elnöki asztalnál egyedül ülő Clemenceau mellett álló kandeláberek gyér fénye alig világította meg. A kép olyan volt, mintha temetési szertartáson vennénk részt. Clemenceau felszólalásának gyűlölködő, de egyúttal ironikus akcentusa, amelyből megalázásunknak szándéka majdnem leplezetlenül csendült ki, kiáltó ellentétben állott Apponyi komoly, de egyúttal végtelenül méltóságteljes válaszával, amelyből egy ezeréves nemzetet elkövetett igazságtalan és barbár elbánás felett érzett fájdalom csak visszafojtva csendült ki, nem adta meg ezáltal a velünk szemben álló győzőknek azt az elégtételt, hogy a letiportak fájdalmában gyönyörköd-hessenek.

Sohasem láttam embert, veszett ügyet több méltósággal és több önérzettel képviselni, mint Apponyit akkor és úgy éreztem, hogy ő abban a percben az 1000 éves magyar becsületnek, lovagiasságnak és történelmi önérzetünknek fenséges képviselője volt.

Apponyi ezen alkalomkor, de más nemzetközi összejöveteleken is nemcsak szónoklatának tündöklő varázsával, nemcsak az idegen nyelvekben való teljes készségével, nemcsak érvelésének súlyával, disztinkciójának finomságával és hasonlatainak megkapó erejével hatott hallgatóságára, hanem elsősorban fellépésének méltóságával és egész egyéniségének szuggesztív voltával, amely mindenkit első perctől kezdve büvkörébe vont és amely az ellenfélnek is tiszteletet parancsolt még a legforróbb vita hevében is.

Sir Austen Chamberlain, aki pedig nem volt az optánskérdésben Apponyival egy véleményen, a múlt ősszel mondta nekem, tehát évekkel azután, hogy ez a vita lezajlott, hogy soha életében impresszionálóbbr vitának nem volt szemtanúja, mint annak, amely Apponyi és Titulescu között Genfben évekkel ezelőtt az optánskérdésben vívatott meg, nemcsak azért, mert ritkán látott évtizedes parlamenti közszereplése alatt két férfit, aki a maga igazát több ékes-szólással és a rendelkezésre álló érvek egész tárházának olyan tökéletes kihasználásával vívta volna meg, mint ők, hanem főleg azon áthidalhatatlan ellentét folytán, amely a szemben

álló két bajvívó egész egyéniségében megszemélyesült. Titulescuban mindenki a vitatkozó ügyvéd egyéniségének tipikus képviselőjét ismerhette fel, aki néha súlyosabbnál súlyosabb jogi érveket volt képes a maga igaza mellett felhozni, de aki nem riadt vissza a legkézenfekvőbb rabulisztikától, a nevetséges színészi póztól és az általa egyáltalán át nem érzett érzelmek fitogtatásától sem, hogy hallgatóságára hatást gyakoroljon. Vele szemben Apponyi a maga arisztokratikus és tiszteletet parancsoló patriarcha-egyéniességével, kifejezőmódjának és beszédének választékos és tökéletes finomságával, meggyőződésének lendületes erejével, a nagy szónok, a nagy hazafi, a grand seigneur és egyúttal a nagy parlamenti vezér kimagasló típusát képviselte, aki érvelésének súlyán kívül egyéniségének egész varázsát volt képes a maga igaza mellett latba vetni.

De élénken emlékszem egy nagyműveltségű indiai maharadzsa megjegyzésére is, aki hazáját a népszövetség egyik őszi közgyűlésén képviselvén, Apponyi akkor elmondott beszédét végighallgatta és a hallott szónoklattól elragadtatva jegyezte meg, hogy Apponyi beszédéből mindenki, még ha különben nem is tudná, meggyőződhetnék arról, hogy a magyar nemzetnek 1000 éves kultúrája és múltja van, mert olyan egyéniség, mint az Apponyié és a tőle hallott szónoklat csak egy ezeréves kultúrmulttal bíró nemzet talajából nőhet ki.

Valóban a magyar nemzetnek méltóbb és kimagaslóbb képviselője a külföldön és különösen Genfben senki sem lehetett, mint Apponyi. Akármiről beszélt, feszült figyelemmel hallgatták, ahogyan Briand vagy Mac Donald beszédeit hallgatták, akik pedig világhatalmakként voltak a képviselői. Résztvett Genfben úgyszólván minden olyan kérdés tárgyalásánál, amely európai jelentőséggel bírt és tudatosan vett ezekben részt, mert célja az volt, hogy a szőnyegen levő kérdéseket általános európai szempontból és európai színvonalon tárgyalva, mégis a magyar nézőpontot juttassa kifejezésre, amely az európai érdekekkel nemcsak hogy ellentétben nem állott, hanem velük és a civilizáció általános szempontjaival egyező volt. Tette ezt azért, hogy e révén a

magyar kérdést a világgal megismertesse és megoldását fokozatosan előbbre vigye.

Amikor az optánskérdésről beszélt, tulajdonképpen a nemzetközi bíraskodás elvének tiszteletbentartása érdekében szállt síkra; amikor a kisebbségi kérdést tárgyalta, — és több beszédében tette ezt, — a nemzeti önrendelkezési jog elvének és a nemzetközi béke megteremtésének magasabb szempontjaiból indult ki és ezeknek biztosítása érdekében követelte a kisebbségi védelemnek és eljárásnak hatékonytá tételét a népszövetség tekintélyének megóvása szempontjából is, minthogy a kisebbségek jogainak oltalmát a szerződések a népszövetség feladatává tették volt.

Amikor 1924-ben és 1925-ben az úgynevezett genfi protokollumról vitatkozott, amely a nemzetközi biztonság kérdését lett volna a népszövetség szankciója mellett megoldani hivatva, amit a maga részéről helyeselt, egyúttal nyomatékkal követelte a legyőzött nemzetek biztonsága érdekében az egyenlő lefegyverzés keresztülvitelét és ma már csak kevesen tudják, hogy az ő szónoklatának hatása alatt döntött a népszövetség közgyűlése a mellett, hogy a leszerelési főbizottság kiküldessék, még mielőtt a biztonsági kérdés felett végleges döntés hozatott volna, nehogy ezzel is időt veszítsen ezen nagyjelentőségű kérdés megoldása. A lefegyverzési főbizottság munkáiban személyesen is részt vett, mindig az egyenlőség elvének keresztülvitele érdekében emelvén szót, úgyhogy neki is része volt abban, hogy ez az elv a Lausanne-i konferencián, ha egyelőre sajnos, csak elméleti formában is, de végeredményben a győztes hatalmak részéről is elismeréshez jutott.

Minden beszédében fokozott erővel és mind nagyobb nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a középeurópai és különösen a Duna-völgyi helyzet a békeszerződések revíziója nélkül nem orvosolható és plasztikusan fejtette ki azt az összefüggést, amely egyfelől a revíziós kérdés, másfelől a világbéke megszilárdítására és a béke megszervezésére irányuló általános törekvések között fennáll. Mind világosabban mutatott rá arra, hogy az állandó béke csak igazságos feltételeken épülhet fel, olyanokon, amelyekbe a legyőzöttek is bele-

nyugodhatnak és hogy ennél fogva az európai béke legnagyobb érdeke a Párizs környékén kötött békeszerződések revíziójának a keresztülvitele.

Mi, magyarok, Budapestről lélekzetviassafojtva lestük minden megnyilatkozását és ma világosan látjuk, hogy Apponyi sok-sok százakat és ezreket győzött meg a revízió szükségességéről. Ma világosan látjuk és tudjuk, hogy az a kedvező hangulatváltozás, amely a revízió javára a világ közvéleményében jelentkezik, és az, hogy a revízió kérdése az európai problémák között ma már komoly formában ott szerepel, igen nagy részben Apponyinak az érdeme, ő neki, aki nemzetje igazainak évekig becsületes szószólója volt a világ közvéleménye előtt, aki 80-ik életévét is meghaladott korban évről-évre új lendülettel, új lelkesedéssel és örökké ifjú erővel kelt útra Genfbe, ahol mint nagy európai mutatkozott be, de egyúttal mindig a leghívebb magyar maradt.

Valóban európai szabású államférfi volt ebben az időben gróf Apponyi Albert, de egyúttal lelkében mindvégig intranzigens hű magyar.

A béke eszméjéért komolyan lelkesedett. Ő hitt ezen eszmében, amelyet Európa és a világ legönzетlenebb és legnemesebben gondolkodó politikusai írtak a háború után törekvéseik zászlójára; ő hitt abban, hogy a népek közötti megértés munkálásával fokozatosan sikerülni fog a háború okait megszüntetni és a népek közt felmerülő vitás kérdéseket békés úton elintézni. Ő hitt a népszövetség ezen igazi hivatásában és mentől rendületlenebbül volt arról meggyőződve, hogy ezen a téren a népszövetségnek a jövőben nagy hivatása van, annál fájdalmasabban kellett megállapítania, hogy a népszövetség egyelőre nem egyéb, mint a győzőknek az eszköze, amelynek a segítségével a Párizsban kötött igazságtalan békeszerződések fenntartására törekszenek. De éppen azért, mert nem húnyhatott szemet ez előtt a kétségtelen tény előtt, annál inkább kötelességének tartotta általános európai, de hazai érdekből is, hogy a népszövetség munkájában komolyan résztvegyen és működésének ideálisabb irányba való megreformálása érdekében teljes erővel közreműködjék.

A népszövetség munkája az utolsó tíz évben látszólag valóban a tartós béke megteremtésére irányult és ezen munkájának keresztülvitelénél elfogadta a francia hármastétel sorrendjét, amelyet minden Genfben megfordult francia államférfi, elsősorban maga Briand is három szóval fejezett ki: Arbitrage, sécurité, désarmement: bíraskodás, biztonság, lefegyverzés. A népszövetség valóban legelsőnek kidolgozta a kötelező nemzetközi bíraskodásra vonatkozó szerződés-tervezetét és felszólította a világ államait annak elfogadására.

Ezen első munkája nagyjában és egészben sikerre is vezetett, mert a legtöbb állam a szóbanlevő szerződést, ha bizonyos fenntartással is, magáévá tette. 1924- és 1925-ben azután Apponyi hatékony közreműködésével megalkotta a népszövetség az úgynevezett genfi protocollumot, amely a biztonság követelményét kívánta volna megvalósítani, mégpedig azon az úton, hogy a népszövetségre bízta volna megfelelő szankciók alkalmazását a támadóval szemben. A népszövetség munkája azonban itt már megtorpant, a kidolgozott szerződés-tervezetet a nagy államok sem fogadták el. Az így előállott hézag pótlására ezért surrogátumok eszeltettek ki. Ilyen surrogátum volt a locarnói egyezmény, a Kellog—Briand-paktum, a különféle non-aggressziós szerződések, amelyeket egyes államok kötöttek, később az az amerikai javaslat, hogy minden állam jelentse ki kötelezőleg, miszerint lemond a háborús megoldásról, mint a nemzeti politika eszközéről. Ilyen volt végre a Genfben szintén Apponyi közreműködésével kidolgozott úgynevezett „acte général“, amely az egyeztetési eljárást szabályozta volna kötelezőleg arra az esetre, ha a népek között nem jogi természetű kérdések körül merültek volna fel nézeteltérések. Mindez azonban hiábavalónak bizonyult; a győztes államok élén Franciaország ezen javaslatokat nem fogadta el olyan teljes értékűeknek, mint amelyek a biztonság kérdésének hiány nélkül való megoldására alkalmasaknak lettek volna tekintetők.

Így fejlődött ki azután az a helyzet, amelyben Európa ma is sínylődik. A lefegyverzés ennek következtében a mai

napig sem volt keresztülvihető és a népszövetség továbbra is a győzők instrumentuma maradt.

Apponyi mindezekben a munkálatokban Genfben és más nemzetközi fórumok előtt tevékenyen és aktívan vett részt. Nem szorítkozott arra, hogy Magyarország és a Duna-medence szűkebb problémáit vigye a világ fóruma elé, hanem általános európai belpolitikát csinált, mindig szem előtt tartva azonban a magyar nemzet mérvadó szempontjait is. Apponyi Genfben magatartásával mindig tanubizonyosságot tett e réven a magyar nemzet békeszeretéről és arról, hogy ez a kis nemzet saját érdekeit az általános nagy európai és komoly békeérdekeknek alárendelni képes; ezúton nagy mértékben növelte tekintélyünket a világ szemei előtt és hozzájárult azon balvélemény és kedvezőtlen hírnév elosztatásához, amely sok évtizedes ellenséges propaganda gyümölcseképen a magyar nemzetben erőszakos, veszekedő, revanche-ra törekvő, békétlen és romantikus hajlamú elemet akart látni Európa szívében.

Apponyit örökre elragadta tőlünk a halál és meggyőződésem szerint Genfben soha senkisésem lesz képes őt teljesen pótolni, mert az ő egyénisége a legritkább, a legkivételesebb és legszerencsésebb egyesülését testesítette meg azoknak a tulajdonoknak, amelyekre épen azon feladatok teljesítése szempontjából volt szükség, amelyekre nemzete nevében vállalkozott, de amelyek ugyanazon összetételben talán egyszer fordulnak elő egy évszázadban, valamely Istenáldotta tehetségben. Apponyi előtt nemzetünk nagyjai között csak Kossuth Lajos volt hozzá e téren hasonló.

Nemzetünkre ezért sohasem pótolható veszteség, hogy akkor ragadta el a halál sorainkból, amikor a legnagyobb szükségünk lenne őreá.

A kötelességteljesítés mezején halt hősi halált gróf Apponyi Albert épúgy, mint sok egyszerű sorsból származott magyar katona, aki a csatatéren esett el. Nincsen is meghatóbb, de a magyar nemzet szempontjából, minden tragikum dacára, lélekemelőbb is, mint Apponyi halálának ezen körülményei. Amilyen híven szolgált hazáját életében, éppoly hű volt nemzetéhez halálában is.

A legnagyobb ember porhüvelyéből is halála után csak egy marékra való marad meg; és egy marékra való hamunál talán nem több az sem, amit Apponyi nagyszerű és gazdag magyar lelkéből a tekintetes Akadémia mai közgyűlésén az ő emlékének szentelt ezen szavaimban megeleveníteni képes voltam.

